

IZOBRAŽEVANJE IN USPOSABLJANJE V OKVIRU »MEHANIZMA SKUPNOSTI ZA KREPITEV SODELOVANJA NA PODROČJU CIVILNE ZAŠČITE«

Education and Training within the Framework of the »Community Civil Protection Mechanism«

Gregor Volaj* UDK 351.86:37

Povzetek

Leta 2004, ko je Slovenija postala polnopravna članica Evropske unije, smo se dejavno vključili v sistem izobraževanja in usposabljanja, ki poteka v okviru Mehanizma Skupnosti za krepitev sodelovanja na področju civilne zaščite (v nadaljevanju mehanizem CZ). Slovenski predstavniki sodelujejo na delavnicah, seminarjih in tečajih, ki so namenjeni predvsem pripadnikom zaščitno-reševalnih enot oziroma strokovnjakom s področja zaščite in reševanja, ki bi lahko v okviru svojih nacionalnih reševalnih enot ali kako drugače pomagali evropski ali kateri drugi državi, ki jo je prizadela naravna ali druga nesreča. Poleg omenjenih oblik izobraževanja in usposabljanja potekajo vsakoletne evropske zaščitno-reševalne vaje, na katerih sodelujejo države mehanizma CZ. Obstaja pa tudi možnost za izmenjavo strokovnjakov s področja zaščite in reševanja med državami mehanizma CZ, pri čemer si strokovnjaki izmenjajo svoje znanje in izkušnje. Izobraževanje in usposabljanje v okviru mehanizma CZ je za slovenske predstavnike posebnega pomena, saj se v okviru le-tega poskušata zagotoviti enotno razumevanje tako mehanizma CZ, kot tudi razumevanje izvajanja skupnih akcij zaščite in reševanja pri naravnih ali drugih nesrečah v Evropski uniji ali zunaj nje. S takim usposabljanjem se pridobita vedenje in znanje, ki sta nujno potrebni za sodelovanje pri pravi intervenciji mehanizma CZ.

Abstract

In 2004, when Slovenia became a member of the European Union, we became actively involved in the

education and training programme provided within the framework of the Community Civil Protection Mechanism to facilitate reinforced cooperation in civil protection assistance interventions (Community Civil Protection Mechanism). Slovenian representatives actively participate within the workshops, seminars and courses, which are organized mainly for members of civil protection or experts from that field, who provide civil protection assistance within their national civil protection intervention teams or to a European or other country that has been stricken by a natural or man-made disaster. In addition to the aforementioned forms of education and training, European Community Civil Protection Mechanism exercises have been carried out each year, in which the countries participating in the Community Civil Protection Mechanism have taken part. Opportunity has been provided for a project of exchange of experts from the civil protection field among the Community Civil Protection Mechanism countries, whereby experts can exchange knowledge and experience. Education and training within the Community Civil Protection Mechanism is of vital importance for Slovenian representatives, because it enables common understanding of the Community Civil Protection Mechanism and its civil protection interventions in the event of natural or man-made disasters inside or outside the European Union. This kind of training facilitates the expertise and knowledge required for real civil protection interventions.

Uvod

Področje civilne zaščite¹ v Evropski uniji je v deljeni pristojnosti med državami članicami in EU. Organizacijsko je v pristojnosti Evropske komisije, točneje Generalnega direk-

torata za okolje – Direktorata A (Direktorat za upravo, komunikacije in civilno zaščito). Leta 2002 se je Slovenija s podpisom Memoranduma² o soglasju med Evropsko skup-

* Ministrstvo za obrambo, Uprava RS za zaščito in reševanje, Kardeljeva ploščad 21, Ljubljana, gregor.volaj@urszr.si

¹ Pojem civilne zaščite razumemo kot ukrepe za preprečevanje naravnih in drugih nesreč, pripravljenost nanje in zaščitno-reševalne ukrepe ob nesreči ali neposredno po njej.

² Na I. evropskem forumu civilne zaščite smo 28. novembra 2002 v Bruslju podpisali omenjeni memorandum, ki je začel veljati 1. januarja 2003.

nostjo in Republiko Slovenijo o sodelovanju v Mehanizmu CZ³ za krepitev sodelovanja na področju civilne zaščite vključila v dejavnosti mehanizma civilne zaščite v skladu s cilji, merili in postopki, določenimi v odločbi Sveta Evropske unije⁴, seveda brez pravice odločanja.⁵

Mehanizem CZ zagotavlja ustrezno varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami za prebivalce skupnosti in podporo ob večjih nesrečah, ki bi lahko zahtevale nujen odziv. Glede na potrebe omogoča mobilizacijo intervencijskih ekip, strokovnjakov in druge pomoči z okrepljeno strukturo skupnosti za civilno zaščito, sestavljeno iz centra za opazovanje in obveščanje ter skupnega informacijskega in komunikacijskega sistema.

Mehanizem civilne zaščite

Mehanizem Skupnosti za krepitev sodelovanja na področju civilne zaščite je bil ustanovljen na podlagi Odločbe Sveta 2001/792/EC, Euratom z dne 23. oktobra 2001 in je operativno začel delovati 1. januarja 2002. Namen mehanizma civilne zaščite je krepiti sodelovanje evropskih držav na področju civilne zaščite, predvsem zato da se zagotovi pomoč prizadeti državi, če sama ne more obvladati posledic nesreče. Namenjen je podpori pri zagotavljanju boljšega varstva ljudi, okolja in premoženja, vključno s kulturno dediščino ob večjih naravnih, tehnoloških, radioloških ali ekoloških/okoljskih nesrečah, vključno z onesnaženjem morja, ki se pripetijo v Skupnosti ali zunaj nje.

Njegov glavni cilj je ob nesrečah (ob prošnji) poskrbeti za izboljšanje usklajevanja pomoči, ki jo zagotavljajo države članice in Skupnost. Mehanizem civilne zaščite se lahko uporablja v klasičnih mirnodobnih situacijah zaščite in reševanja in v operacijah EU kriznega upravljanja v Evropski uniji ali zunaj nje.

Da bi mehanizem CZ dosegel svoj namen in učinkovito opravljal zastavljene naloge, so bili oblikovani naslednji elementi in aktivnosti:

- Center za opazovanje in obveščanje (Monitoring and Information Centre-MIC),
- Oblikovanje podatkov nacionalnih reševalnih enot in enot za podporo za ukrepanje ob nesrečah, ki so sposobne delovati skupaj pri mednarodnih reševalnih in humanitarnih operacijah ter zbirka podatkov o serumih in drugih medicinskih sredstvih, ki jih imajo na voljo države Evropske unije,
- vzpostavitev in izvajanje programa izobraževanja in usposabljanja za intervencijske skupine in drugo intervencijsko podporo ter strokovnjake iz skupin za oceno stanja in/ali usklajevanje,
- skupen komunikacijski in informacijski sistem (CECIS),
- ukrepi za pomoč pri prevozu sredstev v prizadeto državo in drugo.

Mehanizem CZ naj bi deloval čim bolj usklajeno z Združenimi narodi – Uradom za usklajevanje humanitarnih aktivnosti

(UN-OCHA). V ta namen so bila izmenjana pisma o skupni nameri, da se oblikujejo temeljna načela sodelovanja in usklajevanja med UN-OCHA in Evropsko komisijo pri obojestranski pomoči državi, ki jo je prizadela naravna ali druga nesreča, in sicer zaradi boljše učinkovitosti in uporabe virov ter izogibanja podvajanja dejavnosti pri njenih prizadevanjih.

Srce mehanizma civilne zaščite je Center za opazovanje in obveščanje, ki je kontaktna točka za obveščanje o nesrečah na območju Evropske unije in tudi zunaj nje. Zagotavlja 24-urno dosegljivost vse dni v letu. Prek njega se lahko zaprosi ali pa ponudi pomoč. Je informacijsko vozlišče in zagotavlja takojšnje informacije o strokovnjakih, enotah in drugi pomoči. Dejaven je od poletja 2002 (veliki požari v Franciji in na Portugalskem), deloval je ob poplavah v srednji Evropi, nato pa ob vseh večjih nesrečah. Sposobnosti za usklajevanje so bile prvič delno preizkušene maja 2003 ob potresu v Alžiriji. Veliko več truda pa je bilo vloženo ob potresu v Bamu v Iranu decembra 2003, ko je bilo prek mehanizma CZ aktiviranih 18 držav.

Skupen komunikacijski in informacijski sistem (Common Communication and Information System-CECIS) je namenjen boljši in varnejši izmenjavi informacij med državami ob nesrečah in je povezan tudi z drugimi informacijsko-komunikacijskimi sistemi, ki obstajajo na ravni Komisije EU. Sistem vsebuje zbirke podatkov o silah, sredstvih in strokovnjakih, ki jih države lahko ponudijo ob nesrečah⁶, prav tako informacije zdravstvene narave (zdravniško osebje, zdravila, medicinska sredstva idr.).

Izobraževanje in usposabljanje

Program izobraževanja in usposabljanja predvideva različne oblike in načine izobraževanja in usposabljanja. Zajema seminarje, delavnice, strokovna srečanja in vsakoletne tečaje, namenjene določeni skupini slušateljev, ter organizacijo in izvedbo skupnih vaj zaščite in reševanja, ki potekajo v okviru mehanizma civilne zaščite z namenom usklajevanja evropske pomoči prizadeti državi. Program usposabljanja je oblikovan zato, da se izboljša usklajevanje intervencije za civilno zaščito, tako da se zagotovita združljivost in dopolnjevanje med intervencijskimi enotami mehanizma civilne zaščite ali drugo intervencijsko podporo⁷ ter izboljšanje usposobljenosti strokovnjakov

³ Evropska unija je bila prvotno ustanovljena kot Evropska gospodarska skupnost (European Economic Community) s pogodbo v Rimu leta 1957. Ime je bilo nato skrajšano v Evropska skupnost (European Community). Leta 1992 je bila z Maastrichtsko pogodbo ustanovljena Evropska unija, ki jo sestavljajo Evropska skupnost in druga dva stebra, sodelovanje v skupni zunanji in varnostni politiki in sodstvu ter notranjih zadevah. Pojem Evropska skupnost uporabljamo takrat, ko se besedilo nanaša na obdobje pred Maastrichtom oziroma na 1. steber, pojem Evropske unije pa takrat, ko govorimo o vseh stebrih po Maastrichtu.

⁴ Odločba Sveta 2001/792/EC, Euratom, z dne 23. oktobra 2001.

⁵ Možnost odločanja smo pridobili z vstopom v Evropsko unijo 1. maja 2004.

⁶ Informacije o nacionalnih enotah in strokovnjakih za zaščito in reševanje, ki jih države lahko prispevajo v mednarodne reševalne akcije, so države mehanizma CZ predhodno poslale Evropski komisiji.

⁷ Pod drugo intervencijsko podporo štejemo strokovnjake, ki jih je mogoče poklicati za delovanje na kraju nesreče v enoti za oceno stanja in/ali usklajevanje.

za oceno stanja.⁸ Program vključuje skupne tečaje in vaje ter sistem izmenjav, pri čemer se posamezniki lahko začasno premestijo v enote iz drugih držav članic. Zaradi lažjega usklajevanja dela in možnosti izboljšanja sistema izobraževanja in usposabljanja med državami mehanizma civilne zaščite so imenovani nacionalni predstavniki za izobraževanje in usposabljanje, ki usklajujejo zastopnost svojih predstavnikov pri teh dejavnostih. Srečujejo se večkrat letno in predstavijo svoje ugotovitve glede izvedbe posameznih tečajev, predlagajo spremembe zastopnosti posameznih tem na tečajih in nenazadnje oblikujejo celoten predlog programa usposabljanja.

Tečaji

Tečaji, ki potekajo v okviru izobraževanja in usposabljanja mehanizma civilne zaščite, so organizirani na treh ravneh. Prva raven je uvajalni tečaj (Induction Course), ki je namenjen vodjem enot, ki so jih države namenile za intervencije, njihovim namestnikom, osebam za zvezo in drugim članom nacionalnih enot ter strokovnjakom, vključno s kontaktnim osebjem mehanizma CZ in osebjem nacionalnih ustanov pristojnih za civilno zaščito, da se

Slika 1. Udeleženci tečaja si morajo sami pripraviti večerjo, kot bi jo morali člani enote za podporo nacionalne enote pri posredovanju v pravi intervenciji (arhiv: Gregor Volaj).

Figure 1. Course participants must prepare their own evening meal, as must members of support units for national units during a real intervention (archives: Gregor Volaj).

zagotovi enotno razumevanje skupnih akcij za izvajanje zaščite, reševanja in nalog strokovnjakov. Udeleženci tečaja se seznanijo z delovanjem mehanizma za civilno zaščito, njegovimi sestavnimi deli ter podrobneje spoznajo naravo dela med intervencijo v tuji državi, ki jo je prizadela naravna ali druga nesreča. Praktično se usposobijo za delo na kraju samem posebno pri izdelavi ocene situacije (stanja) v prizadeti državi.

Druga raven je tečaj operativnega vodenja ali usklajevanja (Operational Management Course). Tečaj za operativno vodenje je namenjen osebju za zvezo, oceno stanja in strokovnjakom za usklajevanje dejavnosti in ključnemu osebju in uradnikom ustanov skupnosti, da bi uspešno sodelovali pri izvajanju nalog mehanizma civilne zaščite. Udeleženci tečaja se na enotedenskem usposabljanju seznanijo s temi temami:

- značilnosti mehanizma CZ,
- načrtovanje intervencije (celoten načrt dejavnosti, logistika ter druge dejavnosti, povezane z odhodom v tujino),
- sodelovanje z drugimi mednarodnimi akterji, ki so prisotni v prizadeti državi (lokalne oblasti, nevladne organizacije in druge mednarodne humanitarne organizacije),
- vodenje in poveljevanje (organizacija in usklajevanje),
- upravljanje informacij (zbiranje, razvrščanje, obdelava, pošiljanje, sprotno dopolnjevanje informacij in njihova izmenjava),
- ocena razmer na kraju samem (zbiranje informacij, analiziranje in njihova razlaga, ugotoviti prednosti in dejavnosti, ki morajo biti izvedene na podlagi informacij, opazovanje ter načrtovanje, pisanje poročil o trenutnih razmerah in drugo),
- obveščanje javnosti (delo z mediji),
- spoznavanje medkulturnih razlik,
- zagotovitev varnosti in zavarovanje v okviru intervencije v tujini
- način prehranjevanja in posebnih navad v tuji državi.

Na tečaju ves teden poteka tudi praktično delo, in sicer v obliki krajših praktičnih dejavnosti. Na primer tečajniki morajo pridobiti dovoljenje za vstop na ogroženo območje, se dogovarjati s predstavniki lokalnih oblasti o skupnih sestankih, pridobivati informacije o nesreči ter možnostih prevoza in gibanja po prizadeti državi. Vse te dejavnosti je treba poleg teoretičnega dela v predavalnicah izvesti v prvih petih dneh usposabljanja, saj praviloma šesti dan poteka praktična vaja, na kateri se v praksi preizkusi naučeno in pridobljeno znanje. Celodnevna vaja je razdeljena na dva dela. V prvem delu udeleženci, razporejeni v skupine, organizirajo delo v operativnem centru za usklajevanje mednarodne pomoči in dejavnosti na območju nesreče, kjer se v zelo kratkem času sprejme velika količina informacij o tujih reševalnih enotah. Ponujene sposobnosti in zmožnosti tujih reševalnih ekip je treba

⁸ Povzeto po 4. členu odstavka d Odločbe Sveta o vzpostavitvi mehanizma Skupnosti za krepitev sodelovanja na področju civilne zaščite, 2001/792/EC, EURATOM z dne 23. oktobra 2001.

Slika 2. Delo v t. i. centru za usklajevanje dejavnosti na območju nesreče (arhiv: Gregor Volaj)
 Figure 2. Work in the coordination centre in the area of a disaster (archives: Gregor Volaj)

uskladiti s potrebami prizadete države. V drugem delu vaje pa se na kraju samem zbirajo informacije o nesreči in dejanskem stanju. Na podlagi teh informacij se pripravi ocena stanja, potreb in razpoložljivih virov.

Tretja ali najvišja raven pa je tečaj, ki je namenjen vodjem iz nacionalnih ustanov za zaščito in reševanje in vodjem nacionalnih intervencijskih enot, da se usposobijo za EU-koordinatorske. EU-koordinator mora biti usposobljen za usklajevanje predvsem evropskih intervencijskih enot v okviru mednarodne intervencije (znotraj mehanizma) ter tudi z drugimi subjekti, ki delujejo na prizadetem območju (lokalne oblasti, UN-OCHA, druge nevladne organizacije idr.), poleg tega mora obvladati večšine upravljanja in vodenja.⁹

Slovenski predstavniki so se programov izobraževanja in usposabljanja za reševalne enote in strokovnjake začeli udeleževati predvsem v okviru seminarjev in omenjenih tečajev od leta 2004. Do maja 2005 se je udeležilo 17 slovenskih predstavnikov, ki so pripadniki državne enote za hitre intervencije, katere vloga je med drugim tudi zagotavljanje pomoči drugi državi, ki jo je prizadela naravna ali kaka druga nesreča, ter predstavniki drugih enot zaščite in reševanja, ki jih je Slovenija ponudila v pomoč tujini.

Slika 3. Sodelovanje slovenskih gasilcev pri vaji gašenja gozdnih požarov v Franciji, april 2004 (arhiv Gasilske zveze Slovenije)

Figure 3. Participation of Slovene fire fighters in an exercise in extinguishing forest fires in France, April 2004 (archives: Slovenian Fire-Fighting Association)

⁹ Če je nesreča v državi zunaj Skupnosti, kadar prizadeta država ne more sama usklajevati intervencije mednarodne pomoči, lahko Komisija EU po posvetu s predsedujočo državo Sveta EU aktivira mehanizem civilne zaščite in v tem primeru predsedujoča država prevzame usklajevalno vlogo mednarodne pomoči in določi EU-koordinatorske.

Skupne vaje zaščite in reševanja, ki potekajo v okviru mehanizma civilne zaščite

Seveda pa so najbolj praktična oblika usposabljanja na tem področju skupne vaje intervencij civilne zaščite, ki potekajo v okviru mehanizma civilne zaščite. Pri teh vajah države mehanizma civilne zaščite dejansko pošljejo svoje reševalne enote, strokovnjake in drugo osebje, ki pomagajo prizadeti državi. Na vaji se oblikuje tudi t. i. center za usklajevanje dejavnosti na območju nesreče, ki med drugim usklajuje delovanje enot na prizadetem območju. Ena takih vaj je bila vaja v Franciji (aprila 2004), ko so prek mehanizma civilne zaščite aktivirane evropske reševalne sile gasile velike gozdne požare. Slovenija je sodelovala v vaji kot edina država pristopnica s svojimi reševalnimi enotami (gasilci, častniki za zvezo in opazovalci). Oktobra istega leta je v Avstriji potekala vaja EUDREX 2005 (domnevni potres v tretji državi) ter novembra na Finskem vaja EU ESCEX 2005 (aktiviranje mehanizma civilne zaščite ob večji naravni in industrijski nesreči).

Izmenjava strokovnjakov

V okviru mehanizma civilne zaščite je za boljše ukrepanje in učinkovitejše skupno sodelovanje različnih nacionalnih reševalnih enot ali strokovnjakov pri intervenciji v prizadeti državi ponujena možnost za izmenjavo strokovnjakov¹⁰ iz različnih evropskih držav. Tako lahko v okviru projekta izmenjave strokovnjakov potekajo praktična usposabljanja med pripadniki reševalnih enot praviloma dveh ali več držav. Slovenija se je letos prvič lotila takega projekta, in sicer z namenom izmenjave reševalcev enote za tehnično reševanje z Zvezno republiko Nemčijo. Tako si v okviru takega usposabljanja pripadniki zaščite in reševanja dveh držav izmenjajo znanje in izkušnje ter se naučijo novih ali drugačnih načinov reševanja eden od drugega tudi v praksi. Tovrstno usposabljanje finančno pokrije Evropska komisija.

Sklepne misli

Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje na področju evropskih zadev pokriva že omenjeno področje civilne zaščite. Da bo Slovenija kot članica EU dejavno sodelovala v okviru mehanizma civilne zaščite, se morajo slovenski predstavniki¹¹, ki se ukvarjajo z varstvom pred naravnimi in drugimi nesrečami v Sloveniji oziroma so na tak ali drugačen način vključeni vanj, dejavno udeleževati vseh oblik izobraževanja in usposabljanja v okviru mehanizma civilne zaščite. Posebej to velja za opisane tečaje, ki potekajo na omenjenih treh ravneh. Tečaji ponujajo znanje o delovanju mehanizma civilne zaščite ter ukrepanju ob naravni ali drugi nesreči v tujini ali se z njimi pridobi enotno razumevanje skupnih akcij za izvajanje zaščite in reševanja ter nalog strokovnjakov.

Članstvo Slovenije v Evropski uniji je prineslo veliko dodatnih obveznosti, hkrati pa tudi veliko novih priložnosti za učinkovitejši in usklajen odziv ob nesrečah prek mehanizma civilne zaščite. V evropskem prostoru postaja temeljni instrument na področju civilne zaščite in se bo v prihodnosti le še krepil. To nakazuje tudi predlog Pogodbe o ustavi za Evropo, v kateri je civilna zaščita dobila pomembno mesto. Poleg tega so izkušnje iz terorističnih napadov v Madridu in iz potresa ter posledično s tem cunamija v jugovzhodni Aziji pokazali možnosti za nadgraditev sistema izobraževanja in usposabljanja in oblikovanje novih programov na področju civilne zaščite po vsebini (specializirani tečaji, namenjeni posebnim ciljnim skupinam) in ohranjanju kakovosti znanja t. i. »osvežitveni« (ponavljajoči se) tečaji za utrditev pridobljenega znanja ter obvezno organiziranje skupnih vaj. Slovensko udeležbo pri dejavnostih izobraževanja in usposabljanja je treba poglobljati in nadaljevati, saj prinaša v naš sistem novo znanje in dragocene izkušnje. Glede na to, da bo Slovenija predsedovala Evropski uniji (Svetu EU), bomo tudi na tem področju prevzeli izjemno odgovornost, in sicer odgovornost pri usklajevanju mednarodne (evropske) pomoči v prizadeti državi zunaj Evropske unije, zato je usposabljanje v te namene nujno potrebno.

Viri in literatura

1. Bomberg, E., in Stubb, A., 2003. The European Union: How does it Work? The New European Union Series: Oxford University Press.
2. Memorandum o soglasju med Evropsko skupnostjo in Republiko Slovenijo o sodelovanju Slovenije v mehanizmu Skupnosti, Uradni list RS, št. 5/2003.
3. Odločba Sveta o vzpostavitvi mehanizma Skupnosti za krepitev sodelovanja na področju civilne zaščite, 2001/792/EC, EURATOM z dne 23. oktobra 2001.
4. Izvedbeni akt Komisije, ki podaja obča pravila za uresničitev odločbe Sveta 2001/792/EC z dne 29. 12. 2003.
5. Predlog Pogodbe o ustavi za Evropo.
6. Pismi UN-OCHA in Evropske komisije glede medsebojnega sodelovanja na področju ukrepanja ob nesrečah, 27. oktober 2004.
7. EU Priročnik o nudenju pomoči v okviru mehanizma Skupnosti na področju civilne zaščite z dne 20. 5. 2003.
8. Navodilo o izmenjavi strokovnjakov v okviru mehanizma civilne zaščite v EU.
9. Program usposabljanja v okviru tečaja Operational Management Course z dne 4. 12. 2004.

¹⁰ Sistem izmenjave strokovnjakov je namenjen vodjem nacionalnih intervencijskih enot, njihovim namestnikom, častnikom za zveze, tehničnim strokovnjakom, strokovnjakom za oceno razmer (stanja), vodji in članom koordinacijske skupine ter ključnemu kontaktnemu osebju iz držav, ki sodelujejo v mehanizmu civilne zaščite.

¹¹ Vodje nacionalnih služb za zaščito in reševanje, poveljniki civilne zaščite (nacionalni, regijski in lokalni) in drugi strokovnjaki, pripadniki enot zaščite in reševanja oziroma državne enote za hitre intervencije, ki posreduje tudi v tujini, ter drugi akterji morajo poznati delovanje mehanizma civilne zaščite, da ne samo pri intervenciji v tujini, ampak tudi ob nesreči v Sloveniji znajo usklajevati dejavnosti, povezane z mehanizmom pred krizo, med njo in po njej.